



ממשקי אדם-מכונה בשבת: האם מותר לבצע פעולות האסורות בשבת באמצעות מחשבה?

וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה, הֲנִי מְמַטֵּיר לָכֶם לֶחֶם מִן-הַשָּׁמַיִם; וַיֵּצֵא הָעָם וּלְקַטּוּ דֶּבֶר יוֹם בְּיוֹמוֹ, לְמַעַן אֲנֹסְנוּ חֵילָךְ בְּתוֹרָתִי אִם לֹא. וְהָיָה בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי, וְהִכִּינוּ אֶת אֲשֶׁר יִבְיֹאוּ; וְהָיָה מִשְׁנֵה, עַל אֲשֶׁר יִלְקְטוּ יוֹם... וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' שְׁבִתוֹן שֶׁבֶת קֹדֶשׁ לַה' מְחֹר. אֶת אֲשֶׁר תֹּאמְרוּ אִפּוּ, וְאֶת אֲשֶׁר תִּבְשְׁלוּ בִשְׁלוּ, וְאֶת כָּל הָעֵדָף, הִנִּיחוּ לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת עַד הַבֹּקֶר. (שמות טז, ד-ה, כג)

עם ישראל מצווים להכין מערב שבת את המן לאכילה, מפני קדושת השבת. עבורנו, הוראה זו נראית מובנת מאליה: הן אסור לאפות ולבשל בשבת. אך כאשר נשים לב לאופן שבו 'בישלו ואפו' בני ישראל את המן, נגלה נקודה מרתקת. כך נאמר במכילתא (פרשה ד') על פסוק זה:

את אשר תאפו אפו, ר' יהושע אומר: מי שהוא רוצה אפו, היה מתאפה לו, והרוצה מבושל - היה מתבשל לו.

מבואר מדברי המכילתא, כי בני ישראל לא נדרשו לעשות כל פעולה בכדי לאפות ולבשל את המן, אלא רק "לרצות", כלומר לחשוב כי ברצונם שייאפה או יתבשל המן, והדבר היה נעשה מאליו.

כמו מאליה, מתעוררת לנו שאלה נכבדת: האמנם אסור לעשות בשבת פעולות במחשבה?

בעולם המדעי-טכנולוגי שבו אנחנו חיים, פעולות באמצעות מחשבה אינן בגדר מדע בדיוני, אלא טכנולוגיות ברמת פיתוח מתקדמת, המיועדת עבור בעלי מוגבלויות. תחת הכותרת 'ממשקי אדם-מכונה' (BCI) קיימים בשלבי פיתוח כאלה או אחרים מכשירים המאפשרים באמצעות גירוי עצבי הפעלה של מכשירים מגוונים, כאשר בחלק מהפיתוחים ה'הוראה' עבור המכשיר מתבצעת באמצעות המחשבה. כלים טכנולוגיים אלה עתידים ליצר מגוון רחב של פתרונות עבור בעלי מוגבלויות.

פיתוחים אלו מעוררים שאלות הלכתיות נכבדות, ובפרט בהלכות שבת. השאלה המרכזית היא: האם פעולות שאסור לעשותן בשבת, אסורות גם כאשר הן מתבצעות מצד האדם באמצעות מחשבה בלבד?



מדברי המכילתא שהבאנו, עולה לכאורה כי חל איסור על ביצוע של פעולות אסורות בשבת, אפילו כשהן מתבצעות רק באמצעות מחשבה. אך בספר חבצלת השרון, הביא את דברי בעלי התוספת, במושב זקנים (במדבר ח, יא), שמדבריהם ניתן לדייק את ההיפך:

"למה היה אסור בשבת לחשוב עליו שיש בו טעם תבשיל? ויש לומר, דכיון דלא היה מתהפך אלא על פי דיבורו לתבשיל, חשוב תיקון..."

ומבואר מדבריהם, כי רק בגלל שהיה צורך בדיבור לשם הבישול, הדבר נאסר להם. אבל אילו היו הבישול או האפיה מתרחשים במחשבה בלבד – היה הדבר מותר.

לעומת זאת, בספר מרכבת המשנה על המכילתא, כתב כי מדברי המכילתא מבואר, שיש לאסור על ביצוע מלאכה האסורה בשבת, אפילו אם אינה נעשית אלא באמצעות מחשבה. את דבריו הוא מדגים בסוגית הגמרא בתמורה, המחריגה מן הכלל 'לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו' (הכולל בדרך כלל גם איסורים המתבצעים בדיבור), את איסור תמורה (המרת בהמת הקדש בבהמה אחרת), כיון ש"בדיבורו אתעביד" (=נעשה) מעשה". כלומר – חלות דין התמורה התבצע. וכמו כן כאן: כיון שבמחשבתו של האדם נעשה מעשה, הדבר נחשב למעשה ולמלאכה¹.

כמה מהמאמרים שנכתבו בשנים האחרונות, מביאים ביחס לנידון זה את דברי קצות השלחן (ר' חיים נאה זצ"ל), לגבי הדין המבואר בשו"ע (או"ח סי' ש"ח סכ"ב), דכל שהוא מוקצה מחמת גופו, כמו אבן, אם ייחדו מבעוד יום לשימוש המותר – אינו מוקצה. הקצות השלחן (סי' ק"ט, בהערות ס"ק יב) העיר, למה לא יועיל ייחוד בשבת עצמה, הלא ניתן לייחד כלי גם באמצעות מחשבה? וכתב: "ואולי אסור להוריד עליה תורת כלי בשבת. וצריך עיון". כלומר: אף שהדבר נעשה באמצעות מחשבה, הדבר נחשב למעשה האסור.

הרב ישראל רוזן זצ"ל, במאמרו בתחומין (טו, עמ' 378) כותב: "ובעמדי בזאת לפני הרש"ז אורבך זצ"ל, הזכיר בנדון זה, דאין מפרישין תרו"מ בשבת, משום דמיחזי כמתקן, והרי תרומה ניטלת באומד ובמחשבה? ומשמע דמחשבה כמעשה לענין שבת".

אך יש להעיר, שבשמירת שבת כהלכתה (סימן כ, הערה קעב) כתב ביחס לדברי קצות השלחן: "ושמעתי מהגרש"ז אורבך זצ"ל, דמנין שאסור לעשות כלי במחשבה, הרי מותר ללוש עיסה ביום טוב לתקן גם את הנילוש מאתמול, הואיל והתיקון הוא רק במחשבה גרידא (סי' תקו סע' ג ברמ"א) ולא מצינו דגזרו על מחשבה, רק לענין הפרשת תרומות ומעשרות והקדש, שהרי לענין לעשות כלי כדי לקבל טומאה ע"י מחשבה ודאי מותר גם בשבת". עיין שם, שכך משמע גם מדברי רבי עקיבא איגר (בהגהתו למג"א סי' ק נו)².

¹ למעשה, ההשוואה שהוא עושה מורכבת מאד. זו סוגיה מסובכת ואין בכוונתנו להיכנס כאן לעומקה. למקורות ראשוניים עיין בבלי תמורה ג א-ב ובבא מציעא ז, ב, רמב"ם הלכות תמורה א, א ומגיד משנה שם. הבאנו את ההשוואה הזו מפני שהיא מעלה את הרושם שלדעתו האיסור תלוי בתוצאה, ולא דווקא בתנאי הביצוע. גם זו הנחה מורכבת כשלעצמה, ובפרט כאשר מדברים על הלכות שבת. להלן יודגם זאת באמצעות הדיון על האפשרות שפעולה באמצעות מחשבה תיחשב פעולה "כלאחר יד".
² ובקשר לקושית הקצות השלחן כתב חילוקים אחרים, עיין שם.



חשוב לשים לב להבדל בסיסי בין שני הנידונים. לכאורה, יש מקום לחלק בין פעולה שעניינה מתן יחס מסויים לדבר מסויים (כמו יחוד כלי, או כל פעולה שתכליתה "חלות דין" מסוימת, כמו נדרי צדקה או תרומה), לבין פעולה שמתייחסת לעולם הממשי, עולם המלאכות והפעולות הפיזיות (כמו בישול ואפיה). בנוגע לפעולות מהסוג הראשון, השאלה נוגעת למעמדה של המחשבה: האם יש הבדל מהותי בין פעילות על ידי מחשבה, לפעילות באמצעות מעשה. האם התורה מתייחסת למחשבה בתור פעילות משמעותית, בלי קשר ליכולתה לגרום לתוצאה מסוימת. לעומת זאת, פעולות מהסוג השני, הן פעולות שיש להן אופי פעילות טבעי המבוסס על מלאכת כפיים. בישול או אפיה למשל, באופן בסיסי, הן פעולות שהאדם עושה באמצעות גופו דווקא. בהקשר זה, יש מקום לטעון כי אין לאסור ביצוע של מלאכות אלו באמצעות מחשבה – ולו בגלל שזו איננה הדרך הטבעית לעשיית מלאכה זו.

בנקודה זו עלינו לחזור לדברי המכילתא, שכפי שראינו יש לראות בהם מקור לאיסור על פעולות על ידי מחשבה, גם במלאכות מהסוג השני: מלאכות המתייחסות לעולם המעשה.

בכלי חמדה, כתב בתחילת דיונו בנושא, שגם אם נאמר שיש איסור על עשיית מלאכה באמצעות מחשבה, אין זה אלא במלאכת שבת, ולא במלאכת יום טוב. בטעם הדבר כתב, שמכיוון שהשבת מיוסדת כל כך ששבת הקב"ה ממלאכה, וכמו כן אנו מצווים לשבות ממלאכה, ולכן איסור זה כולל גם מלאכות שנעשות ע"י מחשבה. אבל ימים טובים מקודשים ע"פ בית דין, ואיסור המלאכה שבהם תלוי במה שנחשב למעשה בני אדם, ומעשי בני"א אינם אלא על ידי מעשה גמור ולא במחשבה בלבד.

המשך דיונו של הכלי חמדה, מבוסס על קושיית ה'רביד הזהב', שתמה על כך שבתלמוד בבלי המקור לאיסור מלאכת בישול ואפיה הוא מבישול הסממנים במקדש [ובאמת אין מקור לאפיה כלל, אלא שהוא נאסר בכלל בישול], ולעומת זאת בירושלמי (בתחילת מסכת ביצה) מבואר, שהמקור הוא ממה שהורה משה לישראל לאפות ולבשל את המן בערב שבת. וכתב הכלי חמדה שאין זו קושיה, מפני שהירושלמי אינו בא ללמוד שהדבר נחשב 'מלאכה' אלא 'איסור' בלבד. לכך הוא מעלה כמה טעמים. ראשית, מכיון שהמן היה נאכל גם כמות שהוא חי, ודבר שנאכל חי (-לחלק מהדעות-) אין בו משום מלאכה בבישולו אלא איסור בלבד.

שנית, מעלה הכלי חמדה אפשרות מחודשת ביותר, ולפיה, המן כלל לא עבר תהליך בישול או אפיה, אלא הפך מאליו למבושל או אפוי, בעקבות מחשבת האדם. גם אם התורה אסרה את מלאכת המחשבה הספציפית הזאת, אין ללמוד מכך כי הדבר נחשב למלאכה ככל מלאכות השבת, הדורשות כמובן "בישול" או "אפיה" של ממש.

שלישית, אפילו אם נלמד שהמן עבר תהליך בישול ואפיה, "מכל מקום כיון דהיה רק על ידי מחשבה- אין שייך לחייב עליו משום שבת, ועל כרחך דרק איסורא הוא, וא"כ אין להביא מזה ראיה לחיובא במלאכת שבת".

טענה זו מלמדת כי למרות שהיה בדעתו לכלול באיסורי שבת גם דברים שנעשים במחשבה, אין זה אלא משום שהם סותרים לרעיון השביתה השבתי, ומשום כך הם אסורים, אבל אין להכליל את המחשבה בכלל המושג של "מלאכה".



אפשרות נוספת מרתקת, הרלוונטית לטענה שהעלנו לעיל, כותב הכלי חמדה, כי לכאורה מאחר שאין הבישול נעשה באופן הטבעי, אלא על ידי מחשבה בלבד, הדבר דומה לעשיית מלאכה "כלאחר יד", שאיננה נחשבת למלאכה (לדוגמא עיין סימן שמ, א, ביאור הלכה ד"ה וחייב ומשנ"ב ס"ק ב), מפני שאיננה נעשית כדרכה. אך הכלי חמדה דוחה מהלך זה, בטענה כי אין להחשיב את האפיה והבישול באמצעות מחשבה כמלאכה הנעשית כלאחר יד, מפני שבמין "זה הוא בישול". כלומר, היחס ה"טבעי" לאופן בו אמורה להתבצע המלאכה, עשוי להשתנות בין דבר לדבר.

ואכן, בהקשר נידון, על פי דבריו - ניתן ללמוד מבישול המן לכל בישול אחר הנעשה באופן הטבעי שלו. אך ניתן ללמוד מדבריו לאידך גיסא, שכאשר בפנינו מלאכה שהדרך לעשייתה הוא באופן פיזי, הרי שעשייתה על-ידי מחשבה איננה נחשב כמלאכה.

אין חולק, כי גם בעתיד הרחוק בו פעולות תבוצענה גם באמצעות מחשבה, הדבר לא ישפיע על האופן הבסיסי בו נעשות פעולות אלו. בישול ימשיך להתבצע בעיקר בעשר אצבעותיו של האדם. בהתייחס למרכיב העיקרי באיסורי השבת, ה"מלאכה", יש מקום לטעון כי לפחות איסור דאורייתא לא יהיה בכך.

- מאחר והדיון במאמר זה איננו מכוון לפסיקת הלכה אלא לעורר מחשבה בעניינים רפואיים הנוגעים לפרשת השבוע, הוא עוסק בעיקר במקורות הרלוונטיים מפרשתנו. ישנם מקורות חשובים נוספים שיש לעיין בהם. כמו כן, במסגרת הלכות שבת באים לידי ביטוי עקרונות יסוד נוספים, בעיקר מדרבנן, שתמיד יש לקחת אותם בחשבון. אנו שבים ומזכירים כי אין ללמוד הלכה למעשה ממאמרים אלו, למעט כאשר אנו מצטטים מפיו או מפי כתבו של נשיא בית מדרשנו, הגאון הגדול רבי אשר וייס שליט"א, שאז אנו מדקדקים לצטט את לשונו באופן מדויק וניתן לסמוך על הדברים כדי לדעת את דעתו למעשה.